

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Odessa National University Herald

•
**Вісник Одеського
національного університету**

•
В І С Н И К

*ОДЕСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ*

ТОМ 12. Випуск 12

Правознавство

2007

УДК 343.157

С. В. Степанов, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Економіко-правовий факультет, кафедра адміністративного та господарського права

Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ДОКАЗУВАННЯ НА СТАДІЇ ПЕРЕГЛЯДУ ГОСПОДАРСЬКОЇ СПРАВИ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ОБСТАВИНАМИ

Стаття розкриває правила доказування у суді першої інстанції при перегляді справи за нововиявленими обставинами. Автор вносить пропозиції щодо вдосконалення порушеного питання в Господарському процесуальному кодексі України.

Ключові слова: господарське судочинство, нововиявлені обставини, доказування, доказ, презумпція.

Правом постановки питання про перегляд господарських рішень відповідно до частини першої ст. 113 Господарського процесуального кодексу України користуються лише сторони та прокурор. Право порушувати провадження за нововиявленими обставинами належить і правонаступникам (зокрема, сторін).

Але це не можна визнати правильним, оскільки нововиявлені обставини можуть стати відомі, наприклад, третім особам або посадовим особам підприємств, установ, організацій, але вони не можуть скористатися своїми відомостями, навіть якщо ці відомості суттєво зміюють суть вирішеної господарської справи.

Саме тому доречним представляється надати право і іншим особам подавати заяви про перегляд судових актів за нововиявленими обставинами.

При цьому, наприклад, в Арбітражному процесуальному кодексі Російської Федерації таке право надається всім особам, що брали участь у розгляді справи. Але це також не можна визнати обґрунтованим.

Дійсно, у випадку, якщо до справи не було залучено певного суб'єкта, але рішення по справі суттєво впливає на права та обов'язки такої особи, навіть чинний ГПК України дозволяє даному суб'єкту звернутися з касаційною скаргою до Вищого господарського суду України, а за необхідності – і до Верховного Суду України. Тому представляється недоречним відсутність законодавчо визначеної можливості таких суб'єктів подати заяву про перегляд справи за нововиявленими обставинами. Тому доречно закріпити в чинному ГПК, що „заяву про перегляд справи за нововиявленими обставинами мають право подати також особи, яких не було залучено до участі у справі, якщо суд прийняв рішення чи постанову, що стосується їх прав і обов'язків”.

При цьому слід зауважити, що не будь-які обставини є нововиявленими, а лише ті, що не були відомі та не могли бути відомими цій особі в ході розгляду справи. Але господарський суд може і не визнати представлені особою факти нововиявленими обставинами. Тобто, особа, яка подає заяву про перегляд судового акта за нововиявленими обставинами, повинна довести свою позицію, надати всі аргументи.

Оскільки більшість господарських справ переглядається за нововиявленими обставинами в судах першої інстанції, то основну увагу в цій статті зосередимо саме на правилах доказування при перегляді справ у місцевих господарських судах. Щодо процесу доказування на цій стадії розгляду справи можна зауважити

наступне. По-перше, засобами, за допомогою яких встановлюються дані по справі, є письмові і речові докази, висновки судових експертів та пояснення учасників процесу (ст. 22 ГПК України). По-друге, до кола самостійних способів забезпечення процесу доказовим матеріалом належать надання доказів зацікавленими особами і витребування доказів судом.

Надання доказів – це спосіб реалізації учасниками процесу свого права на участь в доказуванні. Суд повинен залучити до справи доказ, якщо обставини, яких цей доказ стосується, можуть мати значення для справи.

У випадку перегляду справи за нововиявленими обставинами, на нашу думку, заявник повинен надати господарському суду певні докази, що переконують останній в необхідності перегляду справи за нововиявленими обставинами. В подальшому при перегляді справи суддя вже має право зайняти активну позицію та витребувати необхідні для вирішення справи докази від будь-яких суб'єктів.

Кримінальне процесуальне законодавство закріплює, що суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, не вправі перекладати обов'язок доказування на обвинуваченого. Останній не зобов'язаний доводити свою невинність. Це означає, що обвинувачений не несе відповідальності й обов'язку надання доказів у підтвердження відсутності своєї вини. Рішення суду про вину обвинуваченого не може бути засновано на тому, що обвинувачений не зміг спростувати обвинувачення або не надав доказів, що підтверджують позитивні для нього обставини, або взагалі відмовився від свідчення. Все вищезазначене не може розглядатися як доказ його вини. На суді та захисникові обвинуваченого також не лежить обов'язок доказування, оскільки в даній ситуації вказані органи можуть перетворитися в обвинувачів, що неприпустимо [1, с. 111-112].

На відміну від кримінального судочинства цивільний і господарський процеси відстоюють іншу точку зору – кожна сторона повинна довести, обґрунтувати свою позицію, «обвинувачення». Тобто, у кримінальному процесі діє презумпція невинності, в цивільному і господарському – презумпція вини.

У чинному цивільному процесуальному законодавстві термін «надання доказів» вживається передусім щодо діяльності зацікавлених осіб. На думку О.В.Іванова, надання доказів має місце, коли зацікавлені особи вказують суду, які фактичні дані в підтвердження яких обставин можна отримати з певного джерела і де знаходиться це джерело, коли вони передають суду в натурі письмові та речові докази, клопотання про виклик певних осіб [2, с. 83, 84]. А.Г.Калпін вважає, що під наданням доказів потрібно розуміти дії, що здійснюються з власної ініціативи осіб, що не беруть участь у справі, й тих, що беруть участь [3, с. 16].

У разі надання копії письмового доказу суд за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, або з власної ініціативи вправі, в разі необхідності, вимагати подання оригіналу, провести додаткові дослідження, а у разі суперечливості висновків кількох експертів суд може зажадати додаткового висновку або призначити інших експертів. Таким чином, надання доказів можливо як з ініціативи зацікавлених осіб, так і з ініціативи суду.

І хоча чинний ГПК не містить чітких положень такого змісту, але на підставі роз'яснень ВАСУ та Верховного Суду України господарські суди здійснюють саме ці дії. „Якщо подані сторонами докази є недостатніми, господарський суд за клопотанням сторін або прокурора може витребувати їх від підприємств, посадових осіб та організацій, незалежно від їх участі у справі [4, п. 2.1.]».

При цьому непоодинокі випадки, коли суд вказує на необхідність активної поведінки сторін по справі, а якщо учасниками процесу не подано клопотань про

виребування нових, додаткових доказів, то ті докази, що вже є у справі, повинні бути визнаними судом достатніми для захисту отстоюваних прав [5, с. 51]. Згідно зі ст. 33 ГПК докази надаються особами, що беруть участь у справі. С.Амосов розуміє це так, що, по суті, суд немає ані обов'язку, ані права збирати відповідну інформацію за своєю ініціативою та без відома вказаних осіб [6, с. 48].

Але, на нашу думку, останню позицію не можна визнати обґрунтованою, оскільки судовий процес у даному випадку "втрачає" принципи об'єктивної істини, всебічного та повного розгляду справи. Суд не вправі обмежувати дослідження матеріалів справи доказами, наданими сторонами, а сам повинен проявляти розумну активність для всебічного і повного виявлення необхідних обставин справи.

На підставі зазначеного, слід закріпити відповідні положення в розділі XIII ГПК, де вказати на можливість і необхідність активної ролі суду при перегляді справи за нововиявленими обставинами. Наприклад, ГПК України передбачає заходи, що забезпечують виконання сторонами, іншими особами обов'язку надання доказів. Здається, це положення повністю зберігається на стадії перегляду справ за нововиявленими обставинами.

По-третє, згідно зі ст. 35 ГПК особи, що беруть участь у справі, звільняються від доказування загальновідомих фактів та фактів, встановлених рішенням або вироком суду. Ці факти не тільки не потребують доказування, але й не можуть бути спростовані.

Залежно від змісту норми, що регулює спірні правовідносини, визначається коло фактів, що потребують доказування заявником та відповідачем по конкретній господарській справі. Суттєвим є визначення, які факти повинні підтверджуватися заявником, які – відповідачем. Питання в тому, на якій стороні лежить тягар доказування, важливе при пред'явленні позивачем позову, наданні відповідачем заперечень, в процесі підготовки матеріалів справи до розгляду в засіданні, розгляду спору по суті та винесення рішення [7, с. 185].

Покладанням обов'язку по доказуванню досягається активізація дій сторін з надання доказів, що прямо сприяє досягненню істини в процесі. Якби такого обов'язку суб'єктів доказування закон не передбачав, суд би виявився позбавленим права вимагати від них доказів.

Суд, зберігаючи неупередженість, зобов'язаний забезпечити необхідні умови для всебічного і повного дослідження обставин, сприяє особам, що беруть участь у справі, в здійсненні їхніх прав.

У зв'язку з цим необхідно погодитися з К.Малишевим, що правило змагальності не можна доводити до крайності, а положення суду вважати абсолютно пасивним. Суд має право тлумачити справу собі сам [8, с. 66]. Дійсно, безглуздо вимагати від суду відповідей на запитання, якщо йому не зрозумілі завдання та шляхи їх вирішення.

Завдання суду насамперед – це винесення законного рішення, тому він, безперечно, вправі та зобов'язаний втручатися у формування остаточних висновків ще до вирішення справи. В протилежному випадку, як вказував Ф.Вольтер, суддям по справі можуть бути надані кожною із сторін доводи, засновані на безглуздостях. Вся складність для суддів буде складатись лише в розкритті того, які з них найбільш безглузді [9, с. 163].

Встановлюючи доказову презумпцію, закон звільняє одну із сторін від обов'язку доводити існування певного факту. Цей факт в силу закону передбача-

ється існуючим, поки інша сторона не доведе інше. Всі учасники господарських правовідносин припускаються добросовісними виконавцями своїх прав і обов'язків, тому кредитор зобов'язаний довести факт невиконання або неналежного виконання боржником його обов'язків, а також наявності збитків і причинний зв'язок між фактом наявності збитків і фактом правопорушення. Однак у даному випадку, здається, таке ставлення до сторін не завжди є правильним. Так, кредитор реально не має можливості надати докази недобросовісності боржника.

Крім загального правила розподілу обов'язків з доказування в інтересах захисту прав сторони, поставленої в більш скрутні умови доказування, норми матеріального права містять винятки із загального правила, перекладаючи обов'язок доказування факту або його спростування не на ту сторону, яка про цей факт стверджує, а на протилежну сторону (презумпція). Таким чином, процесу доказування додається певна гнучкість в інтересах встановлення істини. Загальне правило доказування діє в тих випадках, коли в нормах матеріального права немає спеціальних вказівок про доказування.

Презумпції необхідні для одноманітного правового регулювання, стабільності правопорядку, захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб. Презумпціями є перевірені практикою узагальнення високого ступеню вірогідності. Презумпції, як правило, враховують та припускають специфіку випадків, на які вони не розповсюджуються. Очевидно, для деякої кількості випадків правова презумпція може бути легко спростована, хоча закон цього не припускає. Однак, оскільки кількість таких випадків невелика, закон в інтересах одноманітного правового регулювання та утворення максимальних правових гарантій прав та інтересів фізичних та юридичних осіб вважає за краще нехтувати такими випадками [10, с. 8].

У господарському, як і в цивільному праві, найбільш поширені дві доказові презумпції:

1. Презумпція вини особи, що заподіяла шкоду.

Наприклад, виходячи з вимог ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», власники джерел підвищеної екологічної небезпеки зобов'язані відшкодувати заподіяну ними навколишньому природному середовищу шкоду. У разі, якщо відповідне підприємство внесено до числа таких, що являють собою підвищену екологічну небезпеку, такі підприємства звільняються від відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, тільки коли доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих. Що ж до підприємств, не віднесених до власників джерел підвищеної екологічної небезпеки, то вони звільняються від відшкодування шкоди, якщо доведуть, що шкоду заподіяно не з їх вини [11, п. 3].

При вирішенні спорів про відшкодування шкоди позивач, хоч і посилається на вину відповідача, не зобов'язаний її доводити, як це виходить із загального правила доказування.

2. Презумпція вини особи, що не виконала зобов'язання або виконала його неналежним чином.

Умовою відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, у тому числі у вигляді відшкодування збитків, є вина боржника [12, п. 1.3.]. Таким чином, у разі заподіяння збитків боржник може бути звільненим від цієї відповідальності, якщо він доведе відсутність своєї вини у порушенні зобов'язання. Заявник не повинен доводити вину боржника у порушенні зобов'язання. На нього покладений обов'язок доказування факту невиконання або

неналежного виконання зобов'язання, прямого причинного зв'язку між порушенням зобов'язання і завданими збитками та їх розмір.

Розглядаючи справи за позовами заставодавців до заставодержателів у зв'язку з втратою, недостачею, пошкодженням предмета застави, слід мати на увазі, що обов'язок заставодержателя відшкодувати заподіяні цим збитки виникає лише за умови, якщо таке передбачено законодавчим актом або договором (ст. 48 Закону «Про заставу»). В останньому випадку господарський суд має виходити з презумпції вини заставодержателя, який повинен подати докази того, що втрата, недостача чи пошкодження предмета закладу сталися з незалежних від нього причин [13, п. 13].

Більшість дослідників умовно поділяють всі факти, що є об'єктами пізнання суду, на три групи:

- 1) юридичні факти матеріально-правового характеру;
- 2) доказові факти;
- 3) факти, що мають виключно процесуальне значення [14, с. 9-10].

Встановлення юридичних фактів матеріально-правового характеру необхідно для правильного застосування норми матеріального права, що регулює спірні правовідносини, і правильного вирішення справи по суті. Наприклад, перш ніж суд може вирішити, чи зобов'язана одна особа платити іншій певну суму грошей за договором позики, він повинен встановити, чи мав місце такий договір, предмет договору і терміни виконання зобов'язань за договором.

Доказовими фактами називаються такі факти, які дозволяють логічним шляхом вивести юридичний факт матеріально-правового характеру. Наприклад, у справі про розірвання договору у зв'язку з невиконанням його істотних умов позивач може посилатися на доказовий факт непоставки продукції відповідачем.

З фактами, що мають виключно процесуальне значення, пов'язані виникнення права на пред'явлення позову (наприклад, виконання обов'язкового претензійного порядку врегулювання спору), право на зупинення провадження по справі, його припинення, а також право на здійснення інших процесуальних дій (наприклад, вживання заходів забезпечення позову).

Будь-які з перерахованих груп фактів, перш ніж суд прийме їх за наявні, потрібно довести за допомогою судових доказів.

Однак не всі факти, що мають значення для справи, потребують встановлення в процесі судового доказування. Необхідно виділяти три види фактів, що не вимагають доказування: 1) визнані господарським судом загальновідомими; 2) преюдиціальні або встановлені рішенням або вироком суду; 3) ті, у відношенні яких існує презумпція, або встановлені законом (ст. 35 ГПК України).

Загальновідомість факту може бути визнана господарським судом у випадку, якщо даний факт відомий всьому складу суду, що розглядає справу, та широкому колу осіб (поняття «широке коло осіб» має відносне значення: його обсяг залежить від поширеності даної події-факту в певній місцевості).

Загальновідомі факти звільнені від доказування, оскільки їх істинність очевидна і доказування є зайвим. Загальновідомість того або іншого факту відносна і залежить від часу, що минув після події, поширеності події в певній місцевості. Загальновідомими визнаються, як правило, такі факти предмета доказування, як події (засуха, землетрус, війна, повінь).

Преюдиціальні – це факти, встановлені рішенням суду по справі або вироком суду, що вступив у законну силу по справі, в якій беруть участь ті ж особи. Зага-

дом таке положення необхідно визнати правильним. Преюдиціальні факти звільняються від доказування, оскільки вони вже встановлені рішенням суду (вироком), і немає ніякої необхідності встановлювати їх знову, тобто піддавати сумніву [15, с. 23].

Слід звернути увагу на те, що таке рішення або вирок повинні набрати законної сили.

При цьому ст. 35 ГПК України не передбачає як підстави звільнення від доказування факти, встановлені адміністративними актами і актами прокурорсько-слідчих органів. У даному випадку питання щодо вини конкретних осіб вирішується господарським судом «самостійно за результатами дослідження всіх обставин та матеріалів справ, у тому числі слідчих органів. Окремі господарські суди не враховують наведене і свої рішення обґрунтовують тільки тим, що «вина водія відповідача доказувана довідкою ДАІ» або «постановою про відмову у порушенні кримінальної справи», а не самостійним аналізом обставин, за яких заподіяно шкоду» [16, п. 4].

Преюдиціальне значення фактів, встановлених рішенням суду, визначається його суб'єктивними межами. Це означає, що властивість преюдиціальності мають матеріально-правові факти, зафіксовані в рішенні, якщо при цьому всі зацікавлені особи, яких вони торкаються, були залучені в процес.

Необхідно підкреслити, що з фактів, зафіксованих у вирокі, звільняються від доказування при розгляді справи тільки два види: 1) факт здійснення дії; 2) здійснення дій конкретною особою.

Визнання стороною фактів, на яких інша сторона засновує свої вимоги або заперечення, також звільняє останню від необхідності подальшого доказування цих фактів, однак суд може не прийняти визнання фактів, якщо пересвідчиться, що визнання довершене під впливом обману, загрози або помилки.

Стосовно фактів, щодо яких існує презумпція (встановлених законом фактів), то частина 5 ст. 35 ГПК України вказує, що таке припущення може бути спростовано в загальному порядку.

Всі вищевказані правила доказування можна вивести з практики розгляду господарських справ за нововиявленими обставинами. Але вони не закріплені в жодному нормативно-правовому акті, що не можна визнати правильним.

Крім того, вище було розглянуто правила доказування в суді першої інстанції. Але на практиці при перегляді справи за нововиявленими обставинами в апеляційній чи касаційній інстанції іноді виникають питання щодо правил доказування (зокрема, щодо касаційної інстанції, яка не може приймати нові докази та давати оцінку проаналізованим нижчестоящими судами доказам, відповідно до ст. 111-5 ГПК). Тому проблеми щодо правил доказування при перегляді справ за нововиявленими обставинами ще залишаються та потребують подальшої робробки в перспективі.

Література

1. *Муравин А. Б.* Уголовный процесс. Вопросы Общей части: Учеб. пособие. - Одесса: АО БАХВА, 1997.
2. *Иванов О. В.* Судебные доказательства в гражданском процессе. - Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1974.
3. *Калпина А. Г.* Письменные доказательства в судебной практике по гражданским делам. Дисс...канд. юрид. наук (12.00.02) / Моск. гос. ун-т им. М.В.Ломоносова. -М., 1966.

4. Про деякі питання практики застосування Арбітражного процесуального кодексу України: Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 18.09.97 р. № 02-5/289 // Вісник Вищого арбітражного суду України.- 1998.- № 1.- С. 5.
5. *Фурсов Д. А.* Процессуальный режим деятельности арбитражного суда первой инстанции.- М.: «Инфра-М», 1997.
6. *Амосов С.* Обязанности по доказыванию в арбитражном процессе // *Хозяйство и право.*- 1999.- № 8.- С. 46-49.
7. *Добровольский А. А.* Комментарий к АПК Украины. – Одесса: Изд-во «Юг», 1993.
8. *Мальшев К.* Курс гражданского судопроизводства: В 2-х т. – СПб., 1876.- Т. 1.
9. *Вольтер Ф.* Избранные произведения по уголовному процессу. - М.: Юрид. литература, 1956.
10. *Бабаев В. К.* Презумпции в советском праве: Учеб.пособие / Горьковская высш. школа МВД СССР.- Горький, 1974.
11. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з застосуванням Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 23.06.95 р. № 02-5/458 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України.- 2001.- № 3.
12. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань за договором поставки: Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 30.03.95 р. № 02-5/218 // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України.- 1995.- № 2.- С. 12-13.
13. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням Закону України «Про заставу»: Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 24.12.99 р. № 02-5/602. // *Бухгалтер.*- 2001.- № 12.- С. 34.
14. *Треушников М. К.* Судебные доказательства. Монография. – М.: Юридическое бюро «Городец», 1997.
15. *Степанова Т. В.* Доказування та докази в господарському процесі України: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.04. – Донецьк, 2004.
16. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням шкоди: Роз'яснення Вищого арбітражного суду України від 01.04.94 р. № 02-5/215 // Збірник рішень та арбітражної практики Вищого арбітражного суду України.- 1994.- № 1.- С. 54.

С. В. Степанов

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова

Экономико-правовой факультет, кафедра административного и хозяйственно-
го права

Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ДОКАЗЫВАНИЕ НА СТАДИИ ПЕРЕСМОТРА ХОЗЯЙСТВЕННОГО ДЕЛА ПО ВНОВЬ ОТКРЫВШИМСЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАМ

Резюме

Статья раскрывает правила доказывания в суде первой инстанции при пересмотре дела по вновь открывшимся обстоятельствам. Автор вносит предложения об совершенствовании затронутого вопроса в Хозяйственном процессуальном кодексе Украины.

Ключевые слова: хозяйственное судопроизводство, вновь открывшиеся обстоятельства, доказывание, доказательство, презумпция.

S. V. Stepanov

Odessa National University

Frantsuzsky Bulvar, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

PROVING AT STAGE OF REVISION OF ECONOMIC AFFAIR ON THE REOPENED CIRCUMSTANCES

Summary

The article exposes the rules of proving in a court of first instance at the revision of affair on the reopened circumstances. An author makes suggestions about perfection of the touched question in the Economic code of practice of Ukraine.

Keywords: economic legal procedure, reopened circumstances, proving, evidence, presumption.